

MAGYAR NYELV

114. ÉVF.

2018. TÉL

4. SZÁM

A magyar nyelvtörténet kézikönyve*

1. Műfaj. A Tinta Könyvkiadó által kiadott sorozat, A magyar nyelv kézikönyvei 29. darabja a kötet, melynek szerkesztői KISS JENŐ és PUSZTAI FERENC. A munka két szerkesztője szerzőként is jegyez több fejezetet, további tizenegy szerzőtársuk (GALLASY MAGDOLNA, GERSTNER KÁROLY, HAADER LEA, HEGEDŰS ATTILA, HORVÁTH LÁSZLÓ, JUHÁSZ DEZSŐ, KOROMPAY KLÁRA, D. MÁTAI MÁRIA, SÁROSI ZSÓFIA, SLÍZ MARIANN, TERBE ERIKA) ugyanúgy a budapesti nyelvtörténeti iskola tapasztalt kutatója, mint maguk a szerkesztők. A szerzők jelentős része már az akadémiai történeti grammatika kötetein (TNyt.), később pedig az új egyetemi nyelvtörténeti tankönyvön (KISS–PUSZTAI szerk. 2003) is dolgozott. A kötet lektorai FORGÁCS TAMÁS és ZELLIGER ERZSÉBET voltak, technikai szerkesztője PARAPATICS ANDREA.

A megelőző, elavultnak nem nevezhető nyelvtörténeti összefoglalások megléte fölveti a kérdést: szüksége volt/van-e a magyarországi nyelvtudománynak erre a kézikönyvre, tud-e funkciójában vagy szemléletében újat adni a kötet a hazai tudományosságnak? Vajon milyen olvasóközönségnek készült az összefoglalás? E vonatkozásban számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy a kötet célközönsége más, mint az előbb említett összefoglalásoké.

A szerkesztők által jegyzett Előszó (7–10) utolsó bekezdése elénk tárja a kötet reménybeli olvasójának profilját: „Kiknek szól a könyv? Elsősorban a magyar nyelv történetével, illetőleg a nyelvi változás kérdéseivel foglalkozó szakembereknek. Másodsorban szól az anyanyelv története iránt érdeklődő minden rendű és rangú olvasónak, tehát például a magyartanároknak, a magyar szakos egyetemi és főiskolai hallgatónak, a tömegtájékoztató szakembereinek.” A megcélzott olvasók köre értelmezésem szerint itt tehát lényegesen tágabb, mint az akadémiai történeti nyelvtan vagy az egyetemi nyelvtörténeti tankönyv esetében. Ezt a kötet műfaja is nyomatékosítja.

A kézikönyv műfaj sajátossága, hogy egy tárgykör vagy szakterület átfogó, eligazító műve, melyben úgy közölnek korszerű tudományos eredményeket, hogy a szűkebb szakterületen nem jártas olvasó is hasznosítani tudja az információkat, el tud igazodni az egymással versengő elméletek között. A kézikönyvet több nyu-

* KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., A magyar nyelvtörténet kézikönyve. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2018. 548 lap.

gat-európai nyelvben, például a németben és angolban egy görög eredetű szóval is megnevezik: *ἐγχιρίδιον* – *enchiridion*. A kifejezés azt jelenti, hogy 'valami, amit az ember a kezében tart', 'kard'. Rotterdami Erasmus 1503-as munkája, az *Enchiridion militis Christiani* nyomán kezdték így nevezni a kézikönyveket. Erasmus harcias címadása szavakba önti a tényt, hogy a könyv fegyver is lehet, fegyver a tudatlanság ellen. Ebben az összefüggésben fontosnak tartom, hogy a kötet olyan társadalmi-kulturális kontextusban jelent meg, amelyben sokfelől és sokféle szólamban szólnak a tudatlanság disszonáns hangjai akkor, amikor nyelvünk eredetének és történetének kérdései állnak a figyelem középpontjában. A kötet az elfogulatlanság, a tudományosság, a tények tiszteletben tartása révén sokaknak nyújthat hasznos támpontot és segítséget a fenti kérdésekről szóló tudományos vitákban. E vonatkozásban jelzésértékű az a fejezet (1.4. Kérdések és válaszok), amely kiskátészerűen ad rendkívül tömör áttekintést sokakat foglalkoztató kérdésekről, kurrens tudományos eredményekre alapozva: nyelvünk európai vagy ázsiai eredetéről, önállóvá válásának idejéről, a magyar őshaza lokalizációjáról, vagy éppen a magyar nyelv 1920 utáni széttartó fejlődéséről és állami változatainak létrejöttéről. De tárgyalja az új „írott beszélnyelviség”-nek a nyelvi változásokra gyakorolt hatását, és kitér a sokszor tankönyvekben is terjesztett anakronizmusokra – bátran fölhasználva a történettudomány és a régészet eredményeit is.

2. Nyelvszemlélet. A kézikönyv egésze egységes, modern nyelvszemléletet tükröz: olyan nyelvtörténeti áttekintés, mely a nyelvtörténetírás szociolingvisztikai-pragmatikai fordulata utáni fölfogásban íródott. (A nyelvtörténetírás e 20. század végi fordulatát tárgyalja például MAITZ PÉTER 2000, illetőleg az általa is idézett tudománytörténeti összegző munkájában MÁTÉ JAKAB 1998.) A nyelvet nem önmagában és önmagáért működő, a társas kapcsolatrendszerükben élő beszélőktől független entitásként kezeli, hanem az egymással kommunikáló, társas interakcióba lépő emberek által működtetett változatok együtteseként. Ezt a szemléleti alapvetést epigrammatikus tömörséggel foglalja össze a kötet élére mottónak választott, 19. század végi idézet GOMBOCZ ZOLTÁNTÓL: „Az első és a legfontosabb dolog [...] nem választani el a nyelvet a beszélő embertől.” (Nyr. 1898: 8).

A kötet eltér a magyar nyelvtörténetírás hagyományaitól abban, hogy nem pusztán laboratóriumi tisztaságú (értsd: környezeti tényezőkkel nem „terhelt”) rendszertörténetet kínál az olvasó számára, hanem a nyelvhasználat változásainak elemzésében figyelembe veszi az ún. „külső nyelvtörténet”-et, azaz a nyelvet használó közösség történetében végbement változásokat: az etnikai térszerkezet változásait vagy a Kárpát-medencei magyar nyelvű lakosság számarányának módosulását. Ugyancsak jelentős szemléleti változást tükröz, hogy nem „a magyar nyelv története”, hanem a változataiban élő magyar nyelv nyelvváltozatainak története, amit kínál az olvasó számára. Éppen ezért kerülhettek olyan – eddig a hazai összegzésekben nem kifejtett – témakörök is a nyelvtörténeti összefoglalásba, mint a nyelvjárások, szaknyelvek vagy éppen a standard története.

3. Szerkezet és fölhasználhatóság. A kötet kézikönyvként való használhatóságát nagyban erősíti a rendkívül átgondolt tagolás. Előnyös, hogy nem nyelvtör-

téneti korszakokként tárgyalja a belső és külső nyelvtörténetet, hanem az egyes részrendszerek történetét korszakokon átívelően egy-egy külön fejezetben tekinti át. Ez a megoldás, valamint a kötet élén található részletes tartalomjegyzék is megkönnyíti a keresést, a szerkezetben való eligazodást. Itt érdemes arra is utalni, hogy a kötet reménybeli fölhasználója nem föltétlenül rendelkezik naprakész ismeretekkel a magyar nyelvtörténet korszakolását illetően, ezért is szerencsésebb a nem nyelvtörténeti koroknak megfelelő tagolásmód.

Az Előszót (7–10) követi az első, A nyelv, változása és történeti vizsgálata című fejezet (13–40), mely a nyelvi változás főbb kérdéseit érinti. E szerkezeti egység negyedik alfejezete a már idézett Kérdések és válaszok (32–40). A 2. fejezet, A magyar nyelvtörténet mint kutatási tárgy című (41–98) magába foglalja a magyar nyelvtörténet korszakolását, a nyelvtörténet forrásait, a nyelvemlékeket és a helyesírás-történetet.

Fontos újítási javaslattal szolgál a magyar nyelvtörténet korszakolását illetően a 2.1. alfejezet: az 1772–1920 közötti időszak elnevezésére az *újmagyar kor* helyett *korai újmagyar kor*; az 1920-szal kezdődő időszakra pedig az *újabb magyar kor* helyett a *kései újmagyar kor* megnevezést javasolja. Ez a javaslat azonban a jövőre vonatkozik, a kötet egyes fejezeteinek korszakolása még a korábbi elnevezéseket követi.

A nyelvemlékek, a magyar nyelvtörténet legfontosabb forrásai alapos, átfogó bemutatást kapnak a 2.3. alfejezetben. A kötet szélesebb közönségnek szóló profilját és kézikönyv jellegét egyaránt jól szolgálja, hogy több nyelvemlék szövegének betűhű közlése, valamint olvasatuk és mai értelmük is helyet kap ebben az alfejezetben. A Halotti beszéd és könyörgés, továbbá az Ómagyar Mária-siralom ilyen bemutatása segíthet áthidalni a távolságot, mely elválasztja a szövegek keletkezési idejének nyelvállapotát a mai beszélő nyelvi kompetenciájától. Ugyanezen okból hasznos megoldás a Tihanyi Alapítólevél esetében a latin oklevélszöveg magyar fordításának közlése is: szövegkörnyezetükben ugyanis sokkal élethelibbé válnak az irat magyar szörványai az átlagos olvasó számára.

A 2.4. fejezet a magyar helyesírás-történetet mutatja be – a jelenig bezárólag. A fejezet végén kapott helyet egy olyan összefoglaló táblázat (96–97), amely a magyar hangjelölés történetének szinte összes dilemmáját magába sűríti a korai ómagyar kortól máig – ugyanakkor az is kiolvasható belőle, mely hangok jelölése nem jelentett problémát a hangzó magyar nyelv latin írásrendszeren alapuló lejegyzésében.

A 3. fejezet, A magyar nyelv története (99–308) a legterjedelmesebb, ez tartalmazza a voltaképpeni „belső nyelvtörténet”-et: ennek megfelelően két fő egysége a nyelvtantörténet (99–246) és a lexikatörténet (247–308). A kettő közül a nyelvtantörténeti egység a terjedelmesebb, mely rendszertörténeti leírást kínál az olvasónak az egyes nyelvi szintek szerinti bontásban: Hangtörténet, Morfématörténet, Szófajttörténet, Mondattörténet és Szövegtörténet. E fejezetekben igen nehéz dolga volt a szerzőknek, hiszen a kötet műfajából következő szintetizáló, áttekintő jellegű tárgyalásmód éles ellentétben áll a ténnyel, hogy a magyar nyelvtörténetírás legrészletesebben kidolgozott területeiről, könyvtárnyi rendszertörténeti szakirodalom alapján kellett összefoglalást készíteniük. A cseppet sem könnyű feladatot azonban sikerült jól megoldaniuk, ugyanis nem

vesznek el az egyes szaktudományos problémák és viták részleteiben, ugyanakkor tisztességesen szembesítik az olvasót azzal a ténnyel, ha egy-egy kérdésre jelenlegi tudásunk szerint több érvényes válasz is adható. Ennek egy jó példáját láthatjuk a hangtörténeti egységben, a veláris *j* ősmagyar kori hiánya vagy megléte kapcsán (110).

A nyelvtantörténeti fejezet utolsó egysége a szövegtörténet, és ezt nagyon indokoltnak tarthatjuk. Nem új megoldás ez, hiszen az 1990-es évek első felében megjelent akadémiai történeti grammatika (TNyt.) volt az első, amelynek szerkesztői koncepciója számolt egy szöveggrammatikai fejezettel, és amelynek szerzője, KÁROLY SÁNDOR e szempontból tárgyalta a kései őmagyar kor emlékeinek sajátosságait: például a szövegmondatok kapcsolóelemeit vagy éppen az idézés módjait. A kézikönyv rövid szövegtörténeti fejezetének azonban nem a szöveggrammatika kidolgozott áttekintése a legfőbb erőssége, hanem az, hogy ráirányítja a figyelmet a történeti nyelvészeti kutatásokban egyre fontosabb szerepet játszó szempontokra: az írott nyelviség és beszélt nyelviség problémakörére, továbbá az ezekhez köthető különféle szövegtípusok egymástól rendkívül eltérő működésére.

Üdvözlendőnek tartom, hogy a lexikatörténeti részben külön egységként szerepel a tulajdonnév-történet (284–308). Újítás ez a tárgyalásmódban, hiszen eddig a tulajdonnevek története marginális helyet kapott a nyelvtörténeti összefoglaló munkákban, inkább csak a közszói kategóriával való kapcsolatukban említették őket. Pedig indokolható ez a szemlélet, hiszen a tulajdonnevek jelentéstani szempontból a közszavaktól eltérően működnek, továbbá átvételüket, megjelenésüket, terjedésüket és fennmaradásukat a társadalmi tényezők más módon befolyásolják, mint a közszavakét – mindemellett nyelvtörténeti forrásértékük rendkívül jelentős. A szókészlettörténeti fejezet lényegre törően mutatja be a magyar szókincs ősi, belső keletkezésű és nyelvi kölcsönzésen alapuló rétegeit. Ősi, öröklött szókincsünk kapcsán egy szócsalád találó példájával illusztrálja, milyen jelentős szerepet játszanak az ősi eredetű szótövek nyelvünk lexikai állományának alakulásában. Érdekesekek a fejezet végén A magyar szókészlet főbb vonásai címen közölt diakrón statisztikák a magyar szavak származási kategóriáit vagy éppen a szóalkotási típusok arányait érintően (268–270). A lexikatörténeti alfejezetnek érdekes és fontos egysége a szójelentés-történet, mely a történeti jelentésváltozások tipológiáját is az olvasó elé tárja közérthető formában.

A 4. fejezet egyenesen következik a kötet szerkesztőinek és szerzőinek már ismertetett nyelvszemléletéből: a Nyelvváltozat-történet (309–378) tartalmazza a nyelvjárást, szaknyelvek és a standard alakulástörténetének áttekintését. A nyelvjárástörténeti alfejezet (314–349) kapcsán érdemes emlékeztetni az olvasót, hogy ez a JUHÁSZ DEZSŐ által írott fejezet a magyar nyelvjárástörténeti kutatások eredményeinek egyetlen szintézise BENKŐ LORÁND 1957-ben megjelent Magyar nyelvjárástörténete óta, így jelentőségét és szükségességét nem lehet eléggé hangsúlyozni. A szaknyelvek és a standard történetéről szóló alfejezetek nem terjedelmesekek, de rengeteg olyan információt tartalmaznak egy helyen, amelyekhez eddig nem férhetett hozzá könnyedén az olvasó. A szaknyelvek történetének tárgyalása szükségképpen csak mozaikszerű lehet egy efféle áttekintő munkában. A fejezet szerzője, KISS JENŐ a tudományok nyelvének alakulását tekinti át nagyobb rész-

letességgel. A magyar köznyelv középmagyar kori alakulástörténetének tárgyalásában (369) meggyőzően mutatja be a magyar nyelv presztízsének növekedését három tényezőre alapozva: a magyar nyelv tanulmányozása, oktatása, valamint a tudományokban való fölhasználása. A *presztízs* fogalom magyarázó erejének fölhasználása a nyelvváltozat-történet tárgyalásában jól példázza a kézikönyv egészét átható törekvést a társadalmilag megalapozott nyelvtörténet művelésére. De ugyanígy túllép a rendszertörténeti kereteken akkor, amikor a nyelvközösség életében végbement jelentős politika- és államtörténeti változások, valamint a magyar köznyelv 20–21. századi helyzetének kapcsolatrendszerét tárgyalja (372–373). Érdekes vonatkozása a kései újmagyar kori köznyelv története tárgyalásának a destandardizáció, amelyet elsősorban a köznyelvvvel kapcsolatos mentalitás- és attitűdváltozásként tárgyal a fejezet szerzője (376).

Az 5. fejezet olyan új egység, amely nem volt része az eddigi magyar nyelvtörténeti szintéziseknek, és amely a kötet nyelvszemléletének egyenes következménye: A magyar nyelvközösség történetéről a címe (379–416). Jól mutatja a szerkesztőknek és a szerzőknek azt a meggyőződését, hogy a nyelv történetét (amely fölfogásukban voltaképpen nyelvhasználat- és nyelvváltozat-történet) kizárólag a nyelvet használó közösség történetével együtt érdemes vizsgálni, nem pedig attól elszakítva. Éppen ezért nagyon fontosak azok az eddig egyetlen nyelvtörténeti összefoglalásban sem tárgyalt, a magyar nyelv és nyelvközösség helyzetét meghatározó témák, mint az etnikai térszerkezet változása, a magyar nyelvterület zsugorodása, a szórványosodás, a nyelvszigetek képződése – a trianoni nyelvtörténeti korszakhatár előtt és után egyaránt. A fejezet lapjain pontos adatokat kapunk a magyar nyelv beszélőinek számáról, a demográfiai folyamatok mérlegéről, a magyar nyelvű lakosság arányának csökkenéséről, valamint a Kárpát-medencei nyelvi-etnikai viszonyok változásának a magyar nyelv helyzetére gyakorolt hatásáról, a magyar nyelv állami változatainak létrejöttéről. Olyan, magyar nyelvtörténeti munkákban eddig nem tárgyalt demográfiai adatokkal is szembesíti az olvasót, mint a moldvai magyarok vagy éppen az Egyesült Államokban élő diaszpóra-magyarság létszámának alakulása. A magyar nyelvközösség és nyelv 21. század eleji helyzetét a demográfia és a nyelvterület dimenzióit meghatározó tényadatokra alapozott mértéktartó tárgyilagossággal mutatja be röviden a kötet 5.1. fejezete.

Sok fontos információt találunk a kötet végi Mellékletekben (417–548). Rendkívül jó ötletnek tartom a hazai nyelvtörténeti irodalomban újdonságnak számító 40 oldalas Szakszó-tár (419–459) közlését is, amely rövid, érthető meghatározásokat tartalmaz, többek közt a *lappangó teljes tő-től a trianonizálódás-ig*. A szakszó-tár önálló kiadványként is megállná a helyét, a felsőoktatásban és a közoktatásban egyaránt használható segédkönyv lehetne. A Tárgymutató szintén a kézikönyv jellegű felhasználhatóságot biztosítja. Ennek címszavai maguk is strukturált fölépítésűek, például a *diftongusok* tárgyszó alatt különböző oldalszámokkal az alábbi kifejezésekre találunk utalást: *-i utótagú ~*, *-u/-ü utótagú ~*, *illabiális utótagúak*, *~ monoftongizálódása*. Szintén a Mellékletekben kapott helyet a bibliográfia, valamint a térképek.

4. Szemléletesség. A szintézis kapcsán az egyik első szó, ami az olvasó eszébe jut: a *szemléletesség*. A kézikönyv egyik legnagyobb erényének tartom, hogy igyekszik láthatóvá tenni magukat a nyelvi változásokat, azok dinamikáját, társadalmi tényezőkkel való összefüggéseit, továbbá a folyamatok eredményeit – a nyelvtörténészek céhén kívül álló olvasóknak is. A nyelvi változások eredményének föltárása általánosságban nem nehéz feladat: a *Miből mi lett?* kérdésre viszonylag könnyen választ ad a nyelvtörténet. Ellenben a nyelvi változás folyamatainak leírása rendkívül nehéz, mert egy – az emberi észlelési lehetőségekhez képest – lassan változó rendszer nem egyenletes sebességű mozgását kell láttatnia a kutatónak: mintha egy átlagosan lomha gleccser évi egy-kétszáz méteres előrenyomulásáról kellene megfigyelnie, és arról számot adnia. A megfigyelő két módon dokumentálhatja a jégár mozgását: vagy bemutatja a gleccser éves útjának kezdő és végpontját (és ebben az esetben magáról a mozgás folyamatáról nem mond semmit), vagy pedig egész évben filmezi a gleccser mozgását, majd megfelelő sebességre gyorsítva játssza le azt – ekkor a mozgás folyamatát is sikerül fölfednie. Úgy vélem, a kézikönyv szerzői a legtöbb esetben megtalálták a kamera helyét és a megfelelő lejátszási sebességet ahhoz, hogy a magyar nyelv változási folyamatait láthatóvá tegyék. Ez nagyban segítheti a kötetnek az oktatásban, a tanításban való fölhasználását és általában a megértést. Az erre irányuló törekvés szinte minden fejezetben érezhető, de vannak olyan megoldások, amelyek példászerűek: remek ötlet a változó nyelv szemléltetésére az 1.3. fejezet 1. táblázata, mely három újszövetségi szövegrészletet – Máté evangéliuma 26,47 és 26,71, János evangéliuma 13,1 – mutat be kilenc különböző nyelvállapotban: a Münchener kódextől a 2014-es protestáns Bibliáig. A kötet oktatásban való fölhasználhatóságát jól példázza, hogy ezzel a táblázattal sokkal inkább láthatóvá lehet tenni a nyelvhasználat változását egy középiskolai nyelvtanórán vagy egyetemi nyelvtörténeti bevezető órán, mint több órai elméleti fejtegetéssel a nyelvi változások mibenlétéről.

Közelebb viszik a ma emberéhez a történeti korok nyelvhasználatát a kötet szerkesztői azzal is, hogy jó minőségű fényképmásolatokat közölnek a régi nyelvállapotokat megőrző nyelvemlékekről a Mellékletek 6.4. részében (516–518; Halotti beszéd és könyörgés, Tihanyi kódex). Ugyanígy a szemléletességet szolgálják a Mellékletek 6.5. fejezetében található jó kidolgozású térképek: például a Kárpát-medence etnikai arculatának változásait a 11. századtól az ezredfordulóig bemutató térképek, a 20. századi magyar nyelvjárási régiók térképe, a Kárpát-medencében a törzsnevek által lefedett területet megjelenítő térkép vagy éppen A magyar nyelvjárások atlaszának és A romániai magyar nyelvjárások atlaszának egyesített adatait bemutató integrált nyelvjárási térképek.

5. Összegzés. A Magyar nyelvtörténet kézikönyve szemléletében új szintézis, amely a nyelvtörténetírás szociolingvisztikai-pragmatikai fordulata utáni nyelvtörténet-felfogást tükröz. Ennek megfelelően a nyelv történetét nyelvváltozatok és egyéni nyelvhasználatok történeteként fogja föl, számol a nyelvhasználat heterogenitásával és a nyelvtörténeti folyamatokat meghatározó társadalmi és pragmatikai tényezőkkel is. Ezt a felfogást a kézikönyv szerkezetében is érvényesíti oly módon, hogy a magyar nyelvtörténet részeként tárgyalja, és külön

fejezetet szentel a magyar nyelvközösség történetének, továbbá a nyelvváltozatok történetének. A kézikönyv nemcsak szemléletében, hanem műfajában is újat teremt, hiszen ilyenfajta összegzés még nem született a magyar nyelvtörténetírásban. A kötet megfelelő tömörséggel tárgyal bonyolult nyelvtörténeti problémákat, és közérthető módon szólítja meg a nem szakmabeli olvasót, ugyanakkor figyelembe veszi a legfrissebb kutatási eredményeket is. Vannak olyan részei, amelyek sok évtizedes tudományos és ismeretterjesztő hiányt pótolnak. Úgy vélem, a kézikönyv a közoktatásban és a felsőoktatásban is jól használható munka, amely szemléletességével segít láthatóvá tenni a nyelvi változásokat.

Kulcsszók: kézikönyv, magyar nyelvtörténet, nyelvváltozat-történet, rendszertörténet, a magyar nyelvközösség története.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MAITZ PÉTER 2000. A nyelvtörténetírás elvi kivánalmairól a német nyelv magyarországi története kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 124: 501–513.
- MÁTÉ JAKAB 1998. *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai. Elméletek, irányzatok és módszerek 2*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- TNyt. = *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika. II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991–1995.

A handbook on the history of the Hungarian language

This handbook is the first of its genre, given that this type of compendium of Hungarian historical linguistics had never been published before. The book under review is a synthesis that is also unprecedented in its perspective, reflecting a conception of historical linguistics that was born after the sociolinguistic-pragmatic revolution of that discipline. It takes the history of a language to be that of language varieties and of individual language uses, it reckons with the heterogeneity of language use and with the social and pragmatic factors determining the processes of the history of a language. The volume discusses complex problems of historical linguistics in an appropriately concise manner, and addresses the non-professional reader in an easy-to-access style, yet it also presents the most recent results of relevant research. Some portions fill in gaps, both scholarly and disseminational ones, and settle debts of several decades.

Keywords: handbook, history of Hungarian, history of varieties of Hungarian, system history, history of the Hungarian language community.

NÉMETH MIKLÓS
Szegedi Tudományegyetem